

بررسی چگونگی دلالت آیه ۲۴ صافات بر ولایت امام علی (ع)

* میثم خلیلی

** محمد غفوری منش

*** جواد فرامرزی

[تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۳؛ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۵/۳۰]

چکیده

از جمله آیاتی که شأن نزول آن را ولایت حضرت علی (ع) دانسته‌اند، آیه ۲۴ سوره صافات (وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) است. در این آیه بر بازجویی از مردم در روز قیامت و پاسخ‌گویی در قبال برخی پرسش‌ها تأکید شده است. پرسش پژوهش حاضر این است که دلالت آیه ۲۴ سوره صافات بر ولایت امام علی (ع) چگونه است. این مقاله درصدد است با اتخاذ روش توصیفی - تحلیلی، نظریات مفسران و راویان فریقین که این آیه را درباره ولایت و وجوب محبت حضرت علی (ع) می‌دانند، بررسی و دلالت آیه بر ولایت حضرت را تحلیل کند. بررسی‌ها نشان می‌دهند بر اساس شواهد قرآنی، تفسیری، روایات معصومان (ع)، صحابه و تابعین و نیز با توجه به سیاق آیه، دلالت آیه (وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) بر ولایت امام علی (ع) در حوزه تعیین مصداق آیه است. این تفسیر از آیه از زبان برخی از معصومان (ع)، از جمله پیامبر اکرم (ص) و امام حسن عسکری (ع)، برخی از صحابه، از جمله ابن عباس، و برخی از تابعین، از جمله سعید بن جبیر، نقل شده و درصدد قابل ملاحظه‌ای از آرای تفسیری فریقین ذیل این آیه را به خود اختصاص داده است.

کلیدواژه‌ها: آیه ۲۴ سوره صافات، ولایت، امام علی (ع)، وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ.

* دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد (نویسنده مسئول)، meysam.khalili1370@gmail.com

** کارشناسی ارشد معارف قرآن، دانشگاه مفید. m.ghafoorimanesh@gmail.com

*** استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم امل، faramarzi@quran.ac.ir

مقدمه

بر اساس روایات تفسیری فریقین، امام علی (ع) مصداق بسیاری از آیات قرآن کریم، از جمله آیه ۲۴ سوره صافات، است. در بسیاری از آیات قرآن کریم، از جمله آیات ۱۹ تا ۲۵ سوره صافات، به سرنوشت مجرمان در روز قیامت اشاره شده است. در این آیات، ابتدا محشور شدن از قبرها پس از صیحه‌ای عظیم و هدایت ایشان به سوی جهنم مطرح شده است. سپس در آیه ۲۴ بر بازجویی از مردم در «یوم الحساب» تأکید شده است: (وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) (صافات/۲۴)؛ «آنان را نگه دارید که باید بازپرسی شوند». مفسران فریقین درباره آیه ۲۴ صافات و در بیان متعلق سؤال در آیه کریمه، آرا و نظرات مختلفی بیان کرده‌اند. یکی از این آرا دیدگاه برخاسته از روایات تفسیری معصومان (ع)، صحابه، تابعین و نیز مفسران و محدثان شیعه و اهل سنت است. طبق این دیدگاه، آیه ۲۴ سوره صافات با ولایت علی بن ابی طالب (ع) ارتباط می‌یابد. این نوشتار دلالت آیه ۲۴ سوره صافات بر ولایت امیرالمؤمنین (ع) را بررسی می‌کند.

بیان مسئله

به اعتقاد شیعه، امام علی (ع) ولی و جانشین منصوب و منصوب رسول خدا (ص) است. شیعیان دلایل بسیاری برای اثبات این موضوع مطرح کرده‌اند. از مهم‌ترین این ادله، استناد به آیات قرآن کریم، از جمله آیه ۲۴ سوره صافات، است. هدف از پژوهش حاضر پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها است:

- آیه ۲۴ سوره صافات چگونه بر ولایت حضرت علی بن ابی طالب (ع) دلالت می‌کند؟

- بازتاب تفسیر آیه ۲۴ سوره صافات در دلالت بر ولایت امیرالمؤمنین (ع) در منابع فریقین چگونه است؟

برای دستیابی به این هدف، ضمن نقل چگونگی ارتباط آیه ۲۴ سوره صافات با ولایت امیرالمؤمنین (ع)، دلالت این آیه بر ولایت حضرت را بررسی می‌کنیم.

پیشینه پژوهش

آثار مستقلی درباره بررسی آیاتی که در شأن امام علی (ع) نازل شده‌اند و به ولایت

ایشان دلالت دارند، نگاشته شده است؛^۱ اما درباره دلالت آیه ۲۴ سوره صفات بر ولایت امام علی (ع) تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. در مقاله‌هایی به صورت پراکنده و طی چند سطر محدود، ضمن اشاره به سایر آیات در حوزه ولایت، به دلالت این آیه بر ولایت امام علی (ع) اشاره شده؛^۲ اما تاکنون اثر مستقلی به صورت کتاب، پایان‌نامه یا مقاله که اثبات ولایت امیرالمؤمنین (ع) را طبق آیه ۲۴ سوره صفات بررسی کرده باشد، جز مقاله‌ای با عنوان «وقفوهم إنهم مسئولون» نوشته احمد حسنین القفل، مشاهده نشد. در این مقاله اشاره‌ای بسیار اجمالی به ارتباط آیه ۲۴ سوره صفات با ولایت امام علی (ع) شده است.

مقاله حاضر درصدد است با تمرکز بر یک آیه خاص (آیه ۲۴ سوره صفات) دلالت آن بر ولایت امام علی (ع) را بررسی کند تا کوششی برای اثبات امامت و ولایت بلافصل امام علی (ع) باشد.

ضرورت و اهمیت پژوهش

از جمله ادله اثبات ولایت امام علی (ع)، آیات قرآن کریم است. هرچند آیات قرآن به طور مستقیم و صریح به این موضوع اشاره ندارند، با رجوع به تفاسیر و روایات معتبر شیعه و اهل سنت می‌توان آن را اثبات کرد. یکی از آیات قرآن کریم که مفسران و محدثان آن را دال بر ولایت امام علی (ع) می‌دانند، آیه ۲۴ سوره صفات است. از آنجا که درباره دلالت این آیه بر ولایت امام علی (ع) کمتر تأمل شده است، پژوهشی مستقل در این زمینه ضروری می‌نماید.

آرای مفسران فریقین درباره دلالت آیه ۲۴ صفات بر ولایت امام علی (ع)

در بسیاری از کتاب‌های تفسیری، ذیل آیه ۲۴ صفات، در کنار آرای که درباره مصداق سؤال روز قیامت مطرح شده‌اند، پرسش از ولایت حضرت علی (ع) یکی از مهم‌ترین نظریه‌های تفسیری معرفی و بر آن تأکید شده است. بیشتر آرای مفسران درباره مصداق آیه ۲۴ صفات و دلالت آن بر ولایت امیرالمؤمنین (ع) برخاسته از روایات تفسیری نقل شده از معصومان (ع)، صحابه، تابعین و برخی محدثان متقدم است. فرات کوفی در تفسیرش، ذیل آیه ۲۴ سوره صفات، سه روایت از ابن عباس نقل می‌کند که

هر سه مضمونی مشترک دارند و آیه را دال بر وجوب پذیرش ولایت حضرت می دانند (فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۳۵۵). فرات ذیل آیه، دو روایت را به صورت معنعن از ابن عباس نقل کرده است. در تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، پرسش و بازخواست در برابر ارکان دین، یعنی توحید، نبوت و ولایت علی بن ابی طالب (ع) و ائمه پس از ایشان (ع) عنوان شده است (حسن بن علی (ع)، ۱۴۰۹: ۴۰۵). علی بن ابراهیم قمی در تفسیر روایی خود، مقصود از مورد سؤال واقع شدن در آیه ۲۴ سوره صافات را پرسش از ولایت علی بن ابی طالب (ع) عنوان می کند و پذیرش ولایت حضرت را عامل رستگاری می خواند (قمی، ۱۳۶۳: ۲۲۲/۲). در تفسیرهای صافی (فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۲۶۶/۴)، نور الثقلین (عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۴۰۱/۴) و البرهان (بحرانی، ۱۴۱۵: ۵۹۵/۴) نیز این روایت از تفسیر قمی نقل شده است. سند دو روایت تفسیری از فرات کوفی در این زمینه به صورت «معنعن» است که در نهایت به ابن عباس منتهی می شود. یک روایت نیز از شعبی و ابن عباس نقل شده است (همان). طبرسی در تفسیر مجمع البیان، از سعید بن جبیر از ابن عباس در حدیثی مرفوع از حاکم حسکانی به اسنادش، ذیل آیه ۲۴ صافات روایت می کند که از مردم در روز قیامت درباره ولایت علی (ع) پرسیده می شود (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۸۸/۸). گفتنی است که طبرسی این معنا از آیه را در کنار مصادیق دیگر، از جمله پرسش از توحید و دلایل بدعت گذاری در جامعه اسلامی، مطرح کرده است. عاملی در تفسیر خود این معنا را از مجمع البیان نقل کرده است (عاملی، ۱۳۶۰: ۲۸۵/۷).

در تفسیر روض الجنان، ذیل آیه کریمه (وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ)، به روایتی از پیامبر (ص) اشاره شده است که فرمودند: «فردای قیامت رها نکنند هیچ کس را که قدم از قدم بردارد تا از او از پنج چیز پرسند: عن شبابه فیما أبلاه، و عن عمره فیما أفناه، و عن ماله من أين اکتسبه و أين وضعه، و ماذا عمل فیما علم. و فی خبر آخر: و عن ولایتنا اهل البیت» (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۱۸۴/۱۶). در این روایت، آیه به ولایت «اهل البیت» تعمیم یافته است که ولایت علی (ع) را نیز شامل می شود. همچنین پرسش از ولایت و چگونگی برخورد با حق ولایت و محبت ایشان، در کنار موضوعاتی مانند چگونگی گذراندن عمر و چگونگی کسب و استفاده مال قرار گرفته است. تفسیر جوامع الجامع تأویل (إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ) به ملزم بودن در قبال پاسخ به پذیرش ولایت

حضرت علی(ع) را به سعید بن جبیر و ابوسعید خدری نسبت داده است (طبرسی، ۱۳۷۵: ۲۸۱/۵). در تفسیر عزّ بن عبدالسلام، یکی از مصادیق «مَسْئُولُونَ» در آیه شریفه، ولایت علی بن ابی طالب (ع) عنوان شده است (ابن عبدالسلام، ۱۴۲۹: ۱۳۴/۲). وی این مصداق از آیه را در کنار مصادیقی چون پرسش از توحید آورده است. نویسنده تفسیر *جلاء الأذهان* نیز در تطبیق آیه بر ولایت علی (ع)، به روایتی از سعید بن جبیر استناد کرده که بر اساس آن، سؤال این است که «آیا سؤال‌شونده تولّای علی (ع) را دارد؟» (جرجانی، ۱۳۷۸: ۱۰۶/۸). طبق این دیدگاه، ولایت حضرت با وجود محبت ایشان ارتباط مستقیم یافته است.

استرآبادی در *تأویل الآيات الظاهرة*، پس از نقل روایتی از ابن عباس در تفسیر این آیه به ولایت امام علی (ع)، این تأویل از آیه را دال بر واجب بودن ولایت امیرالمؤمنین (ع) بر تمام خلق می‌داند و معتقد است آیه بر برتری حضرت بر تمام خلائق، جز حضرت خاتم‌الأنبیاء (ص)، دلالت واضح دارد (حسینی استرآبادی، ۱۴۰۹: ۴۸۴). تأکید این روایت تفسیری ذیل آیه بر برتری حضرت بر دیگران، با استناد به آیه ۲۴ صفات است. نویسنده تفسیر *منهج الصادقین* پس از بیان مصادیقی برای آیه کریمه، تفسیر آیه به ولایت علی (ع) را به مصحف ابن مسعود نسبت می‌دهد و معتقد است در مصحف وی این‌گونه نوشته شده: «وَقَفُّهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ عَنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ» (کاشانی، ۱۴۰۱: ۴۶۴/۷). در تفسیر *اثنی عشری* نیز این معنا به ابن مسعود نسبت داده شده است (شاه‌العظیمی، ۱۳۶۳: ۱۱۲/۱). این توضیح خارج از آیه از نوع اضافات تفسیری یا تفسیر مزجی است که ذیل برخی آیات در بعضی از مصحف‌ها، از جمله مصحف ابن مسعود، درج شده است. وی در ادامه نظریه، ابوسعید خدری و سعید بن جبیر را موافق این رأی تفسیری می‌داند و در تأیید این دیدگاه به روایت نبوی (ص) مذکور اشاره می‌کند که در روز قیامت از امور مختلف، از جمله ولایت امیرالمؤمنین (ع) و اهل بیت (ع)، پرسیده می‌شود (همان). ملافتح‌الله کاشانی نیز در دیگر تفسیر خود، تفسیر آیه به پرسش در روز قیامت از ولایت علی (ع) را ذیل آیه ۲۴ صفات، به ابن عباس و ابوسعید خدری ارجاع می‌دهد (کاشانی، ۱۴۲۳: ۵۴۷/۵). در تفسیر *بیان السعادة*، آیه ۲۴ صفات با آیات (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ) (نبأ: ۲) گره خورده است. این مفسر هر دو آیه را مرتبط به ولایت امام علی (ع) می‌داند که در روز قیامت از آن پرسش می‌شود، سپس به حدیث شریف نبوی (ص) و امام باقر (ع) اشاره می‌کند که:

بنده گامی بر نمی‌دارد، مگر آنکه درباره چهار چیز از او سؤال می‌شود: از جوانی‌اش که در چه چیز صرف کرده، از عمرش که در چه چیز فنا کرده، از مالش که از کجا آورده و در کجا انفاق کرده، و از دوستی ما اهل بیت (ع) (گنابادی، ۱۳۷۲: ۱۲/۲۱۵).

طبق این تفسیر نیز پذیرش ولایت امام علی (ع) با وجوب محبت ایشان ارتباط مستقیم دارد. تفسیر عقود المرجان نیز پس از بیان دلالت آیه بر ولایت امیرالمؤمنین (ع) می‌نویسد: «زمانی که قیامت برپا می‌شود، در موقف صراط به هیچ‌کس اجازه عبور داده نمی‌شود، مگر آنکه ولایت علی (ع) در قلبش وجود داشته باشد» (جزایری، ۱۳۸۸: ۴/۲۷۰). باید توجه داشت که با در کنار هم نهادن روایات تفسیری می‌توان دریافت که مراد از ولایت، وجوب محبت و مودت حضرت است که لازمه نجات از جهنم و موقف‌های روز قیامت به شمار می‌رود.

صاحب تفسیر الجوهر الثمین اخبار و آرای تفسیری و روایی درباره دلالت آیه ۲۴ صافات بر ولایت علی (ع) را مستفیض می‌داند (شبر، ۱۴۰۷: ۵/۲۴۷). علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، منظور از بازخواست در آیه را مورد اختلاف مفسران می‌داند، سپس برخی آرای تفسیری را در این زمینه نقل می‌کند، از جمله پرسش از ولایت امام علی (ع) را به برخی از مفسران و راویان نسبت می‌دهد. او در ادامه می‌نویسد: «این وجوه، بر فرض که درست باشند، هر یک به یکی از مصادیق اشاره دارد، نه اینکه منحصرأ از فلان چیز بازخواست خواهند کرد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۷/۱۹۹). بنابراین از دیدگاه علامه، تمام آرای مطرح شده در تفسیر آیه محتمل‌اند و هیچ تناقضی با یکدیگر ندارند؛ از این رو انحصار آیه در مصادیقی خاص نفی می‌شود. علامه سپس در بحث روایی، روایاتی از تفسیر مجمع البیان و برخی از کتاب‌های حدیثی و روایی متقدم شیعه درباره تفسیر آیه ۲۴ صافات به وجوب پذیرش امام علی (ع) و اهل‌بیت (ع) نقل می‌کند (همان: ۱۷/۲۱۳). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز پس از شمردن وجوه مختلف آیه، تأویلی که آیه را ناظر به ولایت علی بن‌ابی‌طالب (ع) می‌داند را به بسیاری از مفسران و محدثان فریقین نسبت می‌دهد. او در ادامه دیدگاهی مانند نظریه علامه طباطبایی را درباره آیه کریمه مطرح می‌کند: «این تفاسیر با هم منافاتی ندارند؛ چراکه در آن روز از

بررسی چگونگی دلالت آیه ۲۴ صفات بر ولایت امام علی (ع) / ۳۳

همه چیز سؤال می‌شود، از عقاید، از توحید و ولایت، از گفتار و کردار و از نعمت‌ها و مواهبی که خدا در اختیار انسان گذارده است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۳۶/۱۹). بر این اساس، مکارم شیرازی نیز انحصاری انگاشتن پرسش‌ها در روز قیامت را مردود می‌داند و بر ملزم بودن به پاسخ بازخواست‌ها در امور مختلف، از جمله ولایت امام علی (ع)، تأکید می‌کند.

علاوه بر مفسران شیعه، بسیاری از علمای اهل سنت نیز به این تفسیر از آیه کریمه اشاره کرده‌اند. با مراجعه به کتاب‌های تفسیری اهل سنت، ملاحظه می‌شود دیدگاهی که آیه ۲۴ صفات را ناظر به ولایت امام علی (ع) و اهل‌بیت (ع) می‌داند، میزان قابل توجهی از آرای تفسیری را به خود اختصاص داده است. ثعلبی در تفسیر خود، ذیل آیه (وَقَفَّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ)، حدیث شریف نبوی (ص) را نقل می‌کند:

در روز قیامت قدم هیچ بنده‌ای حرکت نخواهد کرد تا از چهار چیز سؤال شود: از جوانی که در چه چیز به پیری رساند، از عمرش که در چه راه صرف کرد، از مالش که از کجا آورد و در چه راه انفاق و صرف کرد و از دوستی ما اهل‌بیت (ع) (ثعلبی، ۱۴۲۲: ۱۴۲/۸).

حاکم حسکانی در *شواهد التنزیل*، ذیل آیه ۲۴ صفات، شش روایت نقل می‌کند که شامل احادیث شماره ۷۸۵ تا ۷۹۱ این کتاب است. مضمون هر شش روایت تطبیق آیه بر ولایت علی بن‌ابی‌طالب (ع) است. در پنج روایت، مقصود از (وَقَفَّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ)، ولایت حضرت و در یک روایت (حدیث شماره ۷۸۶) امامت حضرت مصداق سؤال عنوان شده است. سند یک روایت تفسیری حاکم حسکانی (روایت ۷۸۵) به صورت مرفوع به رسول خدا (ص) برمی‌گردد. یک روایت (حدیث ۷۹۱) نیز از امام باقر (ع) نقل شده است. دو روایت (روایات ۷۸۶ و ۷۸۷) به ابوسعید خدری ارجاع داده شده که ابوسعید نیز از پیامبر (ص) نقل کرده است. همچنین دو روایت (روایات ۷۸۹ و ۷۹۰) به ابن عباس برمی‌گردد که واسطه یکی از آنها سعید بن جبیر و واسطه روایت دیگر ابن عباس است (حسکانی، ۱۴۱۱: ۱۶۲-۱۶۴، ح ۷۸۵-۷۹۱). در تفسیر *النکت و العیون* درباره آیه ۲۴ صفات، شش دیدگاه مطرح شده است که هیچ‌کدام متناقض دیگری نیست (ماوردی، بی‌تا: ۴۴/۵).

۱. از توحید و اقرار به «لا إله إلا الله» پرسیده می‌شود؛ چراکه مهم‌ترین رکن دین توحید است. این دیدگاه از یحیی بن سلام نقل شده است.
۲. مقصود از پرسش در آیه، بازخواست در برابر بدعت‌هایی است که پس از پیامبر (ص) گذاشته‌اند. این نظریه به صورت مرفوع به انس بن مالک برمی‌گردد.
۳. پرسیده می‌شود که آیا حق ولایت علی بن ابی طالب (ع) را به جا آورده‌اند یا خیر. روایات این وجه تفسیری به ابوهارون و ابوسعید خدری ارجاع داده شده است.
۴. از آنان درباره نشست و برخاست‌هایی که داشته‌اند پرسش می‌شود. این دیدگاه به عثمان بن زیاد نسبت داده شده است.
۵. به اعتقاد ابن عباس، مقصود از «مَسْئُولُونَ» در آیه پرسش از اعمال کردار و رفتار انسان در دنیا است.
۶. «مَسْئُولُونَ» بدون هیچ قید و توضیح و ارجاعی، یکی از مصادیق آیه دانسته شده است.

وجوه مطرح شده هیچ تناقضی با هم ندارند. برای نمونه می‌توان گفت همان‌طور که از توحید می‌پرسند، از ولایت نیز خواهند پرسید و مورد سؤال در موضوعی خاص منحصر نیست. این وجوه، علاوه بر تفسیر ماوردی، در تفسیر رموز و الکنوز نیز نقل شده‌اند (رسعی، ۱۴۲۹: ۳۷۹/۶). نویسنده تفسیر روح المعانی نیز پس از آنکه آرای تفسیری، همچون مسئول بودن در برابر توحید و اعمال و عقاید، را برای آیه می‌شمرد، پرسش از ولایت علی بن ابی طالب (ع) را به طایفه امامیه و روایات آن را به ابن عباس، سعید بن جبیر و ابوسعید خدری ارجاع می‌دهد و می‌نویسد: «قول صحیح این است که در مورد عقاید و اعمال پرسیده می‌شود که در رأس آنها "لا إله إلا الله" و از مهم‌ترینشان ولایت علی بن ابی طالب (ع) است» (آلوسی، ۱۴۱۵: ۷۸/۱۲).

بررسی دلالت آیه ۲۴ صفات بر ولایت حضرت علی (ع)

دیدگاه‌های تفسیری درباره آیه ۲۴ سوره صفات که از نظر گذشت، آیه (وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) را مرتبط با ولایت امام علی (ع) می‌دانند. این آرای تفسیری برخاسته از روایت صادر شده از پیامبر (ص)، ائمه معصوم (ع)، صحابه و تابعین‌اند. از این رو در تبیین دلالت آیه بر ولایت امام علی (ع)، بررسی این روایات ضروری به نظر می‌رسد.

همچنین در بررسی دلالت، می‌توان آیه را با رویکرد زبانی و بلاغی نگرست و محتوای آیات قبل و بعد را بررسی کرد تا چگونگی دلالت آیه بر ولایت امام علی (ع) و جانشینی ایشان پس از رسول خدا (ص) آشکار شود. در ادامه، شواهد مبنی بر دلالت آیه بر ولایت حضرت علی (ع) بررسی می‌شود.

شواهد قرآنی

علاوه بر آیه ۲۴ صافات، در آیه هشتم سوره تکاثر نیز سخن از پرسش روز قیامت و سؤال از نعمت‌ها مطرح شده است: ﴿ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾. در روایات تفسیری ذیل این آیه، مقصود از پرسش از نعیم، سؤال از ولایت امام علی (ع) دانسته شده است. در تفسیر قمی، مقصود از «مورد سؤال واقع شدن» در آیات ۲۴ صافات و ۸ تکاثر، ولایت امام علی (ع) دانسته شده و مستند به روایتی از امام باقر (ع)، به اهل بیت (ع) تعمیم یافته است (قمی، ۱۳۶۳: ۴۴۰/۲؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۵۳/۲). ابن عقده با ذکر سند کامل از علی بن ابی طالب (ع) روایت می‌کند که حضرت مقصود از «نعیم» را ولایت خود و خاندانشان معرفی کردند (ابن عقده، ۱۴۲۱: ۲۲۰). شیخ طوسی در *التبیین* این معنا را یکی از وجوه تفسیری آیه هشتم سوره تکاثر نقل کرده است (طوسی، بی‌تا: ۴۰۳/۱۰). حاکم حسکانی نیز این تفسیر از آیه را طی سه روایت با سندهای گوناگون آورده است (حسکانی، ۱۴۱۱: ۴۷۸-۴۷۶/۲). علامه طباطبایی چگونگی شمول آیه بر ولایت حضرت علی (ع) را چنین توضیح داده است:

منظور از نعیم تمامی نعمت‌هایی است که خدای تعالی به بشر انعام فرموده، بدان جهت که نعمت است و ولایت امام علی (ع) و اهل بیت از ارزنده‌ترین مصادیق آن است، بلکه با راهنمایی امامان است که استعمال نعمت شکر می‌شود، نه کفران (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۶۰۶/۲۰).

علاوه بر این آیات، در آیات نخستین سوره نبأ نیز سخن از پرسش در روز قیامت به میان آمده است: ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ النَّبِئِ الْعَظِيمِ﴾ (نبأ: ۲)؛ «آنان از چه چیز از یکدیگر سؤال می‌کنند؟ * از خبر بزرگ و پر اهمیت». این دو آیه درصدد بیان حوادث روز قیامت‌اند؛ روزی بزرگ که انسان‌ها در هنگام برانگیخته شدن در

مورد آن از یکدیگر می‌پرسند (طوسی، بی تا: ۳۲۹/۱۰؛ طبری، ۱۴۱۲: ۳۰/۳۰). از این آیات، تفسیری باطنی ارائه شده است که امیرالمؤمنین (ع) را مصداق «نبا عظیم» دانسته که مورد اختلاف قرار گرفته، در روز قیامت از ولایت ایشان پرسیده می‌شود. بسیاری از روایات تفسیری این معنای باطنی را درباره آیات مذکور نقل کرده‌اند. برای نمونه تفسیر قمی این تفسیر باطنی را از امام رضا (ع) (قمی، ۱۳۶۳: ۴۰۱/۲) و تفسیر فرات کوفی آن را در دو روایت از امام باقر (ع) نقل کرده‌اند (فرات کوفی، ۱۴۱۰: ۵۳۳/۱). در روایتی از اصول کافی نیز امام باقر (ع) آیه را ناظر به امیرالمؤمنین (ع) می‌داند و از لسان حضرت نقل می‌کنند که «خدای عز و جل آیه‌ای بزرگ‌تر و نبأیی اعظم از من ندارد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۰۷/۱). در روایات تفسیری اهل سنت نیز حاکم حسکانی طی سه روایت، این تفسیر باطنی را نقل کرده است (حسکانی، ۱۴۱۱: ۴۱۷/۲).

شواهد روایی

بسیاری از محدثان و راویان فریقین در کتاب‌های معتبر خود، مقصود آیه ۲۴ صفات از مورد سؤال واقع شدن در روز قیامت را پرسش از ولایت علی بن ابی طالب (ع) معنا کرده‌اند. نقطه مشترک بیشتر روایات، ملزم بودن به پاسخ‌گویی در ادای حق ولایت حضرت در روز قیامت و موقف پل صراط است که پذیرش ولایت و اطاعت از فرامین حضرت موجب رستگاری در روز قیامت و عبور آسان از صراط می‌شود و روگردانی از ولایت حضرت، شقاوت در آخرت و جاودانه شدن در آتش جهنم را در پی دارد. قاضی نعمان مغربی در شرح الأخبار با ذکر سند از شعبی و ابن عباس، در مورد (وَقَفُوهُمْ إِنِّيهِمْ مَسْئُولُونَ) روایت می‌کند: «آنان بر صراط توقف می‌کنند و از آنان درباره ولایت علی (ع) پرسیده می‌شود» (ابن حیون، ۱۴۰۹: ۲۳۴/۱).

شیخ صدوق در عیون اخبار الرضا (ع) به سند خود از حضرت عبدالعظیم حسنی روایتی را نقل می‌کند که به واسطه ائمه معصوم (ع) به رسول خدا (ص) برمی‌گردد. پیامبر (ص) فرمودند: «تمام امت من در روز قیامت از حرکت بازمی‌ایستند و در قبال ولایت امیرالمؤمنین (ع) بازخواست می‌شوند؛ این مطلب همان است که آیه (وَقَفُوهُمْ إِنِّيهِمْ مَسْئُولُونَ) آمده است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۳۱۴/۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۲۶۶/۴). پس از ارائه سند، افراد آن را بررسی می‌کنیم:

بررسی چگونگی دلالت آیه ۲۴ صفات بر ولایت امام علی (ع) / ۳۷

حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدَمِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ.

- أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَّاقُ: طبق نقل نجاشی، از شیوخ زمان خود و صاحب کتاب بوده است (نجاشی، ۱۴۱۶: ۸۵).

- مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ: طوسی در فهرست خود از وی یاد کرده و وی را صاحب کتاب دانسته است (طوسی، ۱۴۲۰: ۴۳۴).

- سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدَمِيُّ: شیخ طوسی در رجال خود از او با وصف ثقه یاد کرده است (همان: ۳۸۷).

- عَبْدُ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيُّ: الفاضلی همچون عابد، ورع و کان مرضیاً دال بر مدح او است (تقی‌الدین حلی، ۱۳۸۳: ص ۲۲۶).

این روایت از نظر سندی در وضعیت مساعدی است.

همچنین شیخ صدوق در معانی الأخبار با ذکر سند کامل از ابوهارون از ابوسعید خدری نقل می‌کند که پیامبر (ص) در تفسیر آیه ۲۴ صفات فرمودند: «از آنان پرسیده می‌شود که در مورد ولایت علی (ع) چه کرده‌اند؛ زیرا خداوند آنان را آگاه کرد که او خلیفه بعد از پیامبر (ص) است» (ابن‌بابویه، ۱۴۰۳: ۶۷). سند کامل این روایت چنین است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ الْحَافِظُ الْجَعَابِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ زِيَادٍ مِنْ أَصْلِ كِتَابِ أَبِيهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْعَمْرِيُّ.

- مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ الْحَافِظُ الْجَعَابِيُّ: کان من حفاظ الحديث و أجلاء أهل العلم (نجاشی، ۱۴۱۶: ۳۹۴).

- عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ زِيَادٍ: من أصحاب الجواد (ع) (خویی، ۱۳۸۸: ۳۰۸/۱۰).

- حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْعَمْرِيُّ: الفقیه (همان: ۱۴۲/۶).

شیخ طوسی در امالی به سند کامل از انس بن مالک از رسول خدا (ص) نقل می‌کند: «در روز قیامت تنها به افرادی مجوز عبور از صراط داده می‌شود که ولایت علی

بن ابی طالب (ع) را داشته باشند و این تفسیر قول (وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ) است» (طوسی، ۱۴۱۴: ۲۹۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۲۶۶/۴؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۴۰۱/۴؛ بحرانی، ۱۴۱۵: ۵۹۳/۴).

ابن شاذان نیز در ذکر شانزدهمین منقبت از حضرت علی (ع) در کتاب *مائه من مناقب امیرالمؤمنین (ع)* از ابوسعید خدری از پیامبر (ص) روایت می کند که: «خداوند در روز قیامت دو فرشته را بر صراط می گمارد تا به افرادی که اندکی برائت از علی بن ابی طالب (ع) دارند، اجازه عبور از صراط داده نشود و این تفسیر قول خداوند تعالی در آیه ۲۴ صافات است» (ابن شاذان، ۱۴۰۷: ۳۶؛ ابن طاووس، ۱۴۱۳: ۵۵۸؛ همو، ۱۴۰۰: ۷۴/۱).

عمادالدین طبری در *بشارة المصطفی* از انس بن مالک از رسول خدا (ص) روایتی درباره مسئول بودن در قبال ولایت امیرالمؤمنین (ع) و هلاکت روگردانان از ولایت حضرت نقل کرده است. (طبری آملی، ۱۳۸۳: ۱۴۴). ابن شهر آشوب نیز طی روایتی طولانی از سعید بن جبیر و ابن عباس، به نجات امت با پذیرش ولایت علی بن ابی طالب (ع) اشاره و نتیجه روگردانی از ولایت حضرت را سقوط در جهنم عنوان کرده است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۵۲/۲). در کتاب *فضائل ابن شاذان* و در نقل احادیثی در مناقب قرآنی امیرالمؤمنین (ع)، طی روایتی از ابن عباس در تفسیر قول خداوند در آیه ۲۴ صافات، بر وجوب پذیرش ولایت حضرت تأکید شده است (ابن شاذان، ۱۳۶۳: ۶۶). در کتاب *عمدة العیون* نیز پس از نقل چند آیه در فضیلت امام علی (ع)، به آیه ۲۴ سوره صافات اشاره و پذیرش ولایت حضرت واجب دانسته شده است (ابن بطریق، ۱۴۰۷: ۲۸۶). علامه حلی در *نهج الحق* با انتساب این تفسیر از آیه ۲۴ صافات به جمهور محدثان شیعه، روایات آن را به ابن عباس و ابوسعید خدری ارجاع می دهد (حلی، ۱۴۱۱: ۱۸۱). دیلمی هم در *غرر الأخبار* از امام باقر (ع) روایت می کند که مقصود از «مسئولون»، پرسش در روز قیامت از ولایت امیرالمؤمنین (ع) است (دیلمی، ۱۴۲۷: ۱۴۲).

برخی از کتاب های روایی شیعه در بیان آیات نازل شده در فضیلت امام علی (ع) با اشاره به آیه: (وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ) در خطبه پیامبر (ص) در روز غدیر، آن را یکی از آیات فضایل حضرت دانسته و بر پاسخ گویی در روز قیامت در قبال ادای حق ولایت تأکید کرده اند (طوسی، ۱۴۰۷: ۴۷/۳؛ همو، ۱۴۱۱: ۷۵۰/۲؛ ابن مشهدی، ۱۴۱۹: ۲۸۹؛ ابن طاووس، ۱۴۰۹: ۴۸۰/۱).

کتاب تذکرة الخواص، تفسیر (وَقَفُوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) به ولایت امام علی (ع) را به مجاهد نسبت داده است (سبط بن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۲). همچنین زرنندی حنفی در نظم درر السمطین تفسیر قول خداوند در آیه ۲۴ سوره صفات را ولایت حضرت علی (ع) می‌داند و معنای آیه را این‌گونه شرح می‌دهد که از مردم پرسیده می‌شود که آیا به وصیت نبی مکرم (ص) عمل کرده و حق ولایت علی بن ابی طالب (ع) را به جا آورده‌اند یا آن را ضایع کرده و از آن غافل شده‌اند (زرنندی، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

شواهد زبانی (سیاق و تناسب)

در آیات ۱۸ تا ۳۸ سوره صفات بر هشدار خداوند به کافران درباره وعده حق آخرت و چشیدن عذاب‌های دردناک اخروی در قبال نافرمانی از خداوند تأکید شده است. با توجه به محوریت آیه ۲۴ این سوره: (وَقَفُوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) در این مقاله باید گفت «وَقَفُوهُمْ» به این معنا است که ایشان را نگه دارید و نگذارید بروند که باید بازخواست شوند. از سیاق آیه نیز استفاده می‌شود که امر به بازداشت و بازخواست، در راه جهنم صورت می‌گیرد و آنچه از آن بازخواست می‌شود، مطلبی است که جمله (مَا لَكُمْ لَا تَنصَرُونَ) (صفات: ۲۵) مشتمل بر آن است: «شما را چه شده که یکدیگر را یاری نمی‌دهید، همان‌طور که در دنیا پشتیبان یکدیگر بودید و در برآوردن حوائج خود و به مقصد رسیدن، از یکدیگر کمک می‌گرفتید؟» جمله بعد، یعنی (بَلْ هُمْ أَلْیَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ) (صفات: ۲۵) نیز دلیل است بر اینکه مراد از جمله (مَا لَكُمْ لَا تَنصَرُونَ) این است که چرا از اطاعت حق استکبار نمی‌کنید، همان‌طور که در دنیا استکبار می‌کردید. در حقیقت به دلیل استکبار در دنیا، در قیامت از ایشان درباره یاری نکردن یکدیگر پرسیده می‌شود. با این بیان روشن می‌شود که از هر حقی که در دنیا از آن رو گردانده‌اند، بازخواست می‌شود، چه اعتقاد حق باشد و چه عمل حق و صالح. دلیل روگردانی آنان نیز دو چیز بوده است: کبر ورزیدن و پشت‌گرمی به داشتن یاران و کمک‌کاران (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۰۰/۱۷). در نتیجه، سخن گناهکارانی که در روز قیامت نافرمانی و کفر خود را به بزرگان و پیشوایان قوم خود نسبت می‌دهند، قابل توجیه نیست؛ چراکه در دنیا هیچ سلطه‌ای بر ایشان نبوده و هر فرد مسئول پاسخ‌گویی اعمال خویش در دنیا است.

از آیه برمی آید که در روز قیامت از امور مختلف پرسیده می شود. جمله «إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» در آیه کریمه، علت توقف در روز جزا را بیان می کند. بنا بر دیدگاه نحویان، این جمله استیناف تعلیلی است (صاوی، ۱۴۲۷: ۳۱۴/۳؛ درویش، ۱۴۱۵: ۲۱۸/۸). خطاب در «وَقَفُّهُمْ» به صورت جمله امریه است و افراد ملزم به توقف اند؛ همچنین جمله «مَسْئُولُونَ» نکره است که افاده عموم می کند (علوان، ۱۴۲۷: ۱۹۶۲/۳؛ کرباسی، ۱۴۲۲: ۵۶۲/۶). بنابراین مسئول بودن منحصر به موضوعی خاص نیست و افراد ملزم به پاسخ گویی در قبال امور مختلف و سؤالات متعدّدند. یکی از مصادیق پرسش، ولایت امام علی (ع) و چگونگی برخورد با ایشان در دنیا است؛ آیا حق محبت ایشان را ادا کرده اند؟ این مصداق از آیه انحصاری نیست؛ به این معنا که از امور مختلف، از جمله توحید و نبوت، پرسیده می شود و یکی از مهم ترین پرسش ها، ولایت امام علی (ع) است.

پرسش از ولایت امام علی (ع)، یکی از مصادیق بازخواست در قیامت

در آیه ۲۴ سوره صافات آرای تفسیری متفاوتی مطرح شده اند که هیچ کدام با یکدیگر متناقض نیستند؛ از جمله مسئول بودن در برابر قول «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (سمرقندی، ۱۴۱۶: ۱۳۹/۳؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۷۴/۱۵؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۹۷/۹؛ طبرسی، ۱۳۷۵: ۴۶۶/۲۰) که روایات آن به ابن عباس منسوب است، پرسش از اعمال و افعال دنیوی (طبری، ۱۴۱۲: ۳۱/۲۳؛ طبرانی، ۲۰۰۸: ۳۰۰/۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۳۲۹/۲۶؛ ثعالبی، ۱۴۱۸: ۲۵/۵) که این دیدگاه نیز از ابن عباس نقل شده است، پرسش از دلیل تعجب ورود به جهنم با وجود ارسال رسولان از ناحیه خداوند (بلخی، ۱۴۲۳: ۶۰۵/۳) که مقاتل بن سلیمان مطرح کرده، و مسئول بودن در مقابل ادای حق ولایت امام علی (ع) که روایات آن از نظر گذشت. این اقوال در طول و مکمل یکدیگرند و می توان آنها را مصداق های بازخواست در آیه به شمار آورد. به این معنا که در روز قیامت از توحید، نبوت و ولایت علی (ع)، که همان ولایت خدا و رسول (ص) است، پرسیده می شود؛ چراکه ولایت مکمل و متمم توحید و نبوت است. چنانکه در روز غدیر، با اعلان ولایت امام علی (ع) دین کامل و نعمت تمام می شود: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» (مائده: ۳)؛^۳ از این رو در تبیین دلالت نظریات مفسران فریقین درباره مصداق آیه

بررسی چگونگی دلالت آیه ۲۴ صافات بر ولایت امام علی (ع) / ۴۱

(وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) و تطبیق آن بر ولایت علی بن ابی طالب (ع) می‌توان گفت که پرسش از ولایت حضرت، از مهم‌ترین مصادیق آیه ۲۴ سوره صافات است و در درجه اهمیت، پس از توحید و یگانگی خداوند قرار می‌گیرد.

حرکت در مسیر ولایت امیرالمؤمنین (ع) و تلاش برای ادای حق ولایت ایشان رستگاری در آخرت را به دنبال دارد و برای روگردانی از ولایت ایشان سرنوشتی جز جاودانگی در آتش نیست. احادیث و روایاتی که به نقل از معصومان (ع) و صحابه در مهم‌ترین منابع روایی و حدیثی متقدم و متأخر شیعه و با اسناد گوناگون و مضامین نزدیک به هم، درباره آیه ۲۴ صافات مطرح شده نیز یکی از مصادیق آیه را پرسش از ولایت حضرت می‌دانند و تأکید تمام آنها بر لزوم و وجوب پذیرش ولایت امام علی (ع) و اطاعت بی‌چون‌وچرا از فرامین ایشان است. مؤید استدلال آیه کریمه به اطاعت از علی (ع) نیز آیه (یا ایها الذین آمنوا أطیعوا الله و أطیعوا الرسول و اولی الامر منکم...) (نساء: ۵۹) است که بنا بر روایات تفسیری نقل شده ذیل آیه، اطاعت از فرامین علی (ع) را واجب و ضروری می‌خواند (کلینی، ۱۳۸۸: ۲۸۹/۱، ح ۴ و ۶؛ ابن‌عقده، ۱۴۲۱: ۱۹۸؛ ابن‌بابویه، بی‌تا: ۱۲۳/۱؛ همو، ۱۳۷۰: ۲۳۰/۱؛ همو، ۱۳۶۱: ۲۷۶؛ طوسی، ۱۴۱۴: ۱۲۱؛ اهوازی، ۱۳۹۹: ۱۰۴؛ ثقفی، ۱۴۰۷: ۱۹۶/۱). بنابراین یکی از مصادیق پرسش در روز قیامت، سؤال از ولایت علی (ع) به معنای اطاعت از فرامین ایشان است؛ آیا انسان‌ها در دنیا طبق فرمان الهی عمل کرده‌اند و مطیع فرامین ایشان بوده‌اند؟ البته این اطاعت در امتداد اطاعت خدا و رسول (ص) است و علاوه بر پرسش درباره اطاعت از فرامین خدا و پیامبر (ص)، از ولایت امام علی (ع) نیز پرسیده می‌شود.

دلالت عبارت «مَسْئُولُونَ» به حبّ اهل بیت (ع)

در برخی از روایات، معنای گسترده‌تری برای آیه ۲۴ سوره صافات مطرح شده است؛ به این معنا که مسئول بودن در قبال ولایت، علاوه بر ولایت حضرت علی (ع)، به وجوب محبت اهل بیت (ع) و ادای حق ولایت ایشان تعمیم یافته است. شیخ صدوق در *علل الشرایع* در تفسیر آیه: (وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ) می‌نویسد:

از نبی مکرم (ص) مروی است که فرمودند: «در روز قیامت قدم هیچ بنده‌ای حرکت نخواهد کرد تا از چهار چیز سؤال شود: از جوانی که در چه چیز به

پیری رساند، از عمرش که در چه راه صرف کرد، از مالش که از کجا آورد و در چه راه انفاق و صرف کرد، و از دوستی ما اهل بیت (ع)» (ابن بابویه، ۱۳۸۵: ۲۱۷/۱).

شیخ صدوق در *اعتقادات* نیز در توضیح توقفگاه های محشر، به عقبه ای در صراط به نام «ولایت» اشاره می کند که تمام خلایق در آن متوقف می شوند و از آنها درباره ولایت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) و امامان بعد از او (ع) سؤال می شود؛ هر کس که به جا آورد از صراط می گذرد و نجات می یابد و هر که به جا نیاورد، به جهنم می افتد و این تفسیر قول خداوند: (وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ) است (ابن بابویه، ۱۴۱۴: ۷۱). در مناقب ابن شهر آشوب نیز بر مسئول بودن در برابر ولایت امیرالمؤمنین (ع) و حب اهل بیت (ع) تأکید شده است. این تأویل از آیه ۲۴ صافات به محمد بن اسحاق، شعبی، اعمش، سعید بن جبیر، ابن عباس، ابونعیم اصفهانی، حاکم حسکانی، نطنزی و جماعه اهل بیت (ع) ارجاع داده شده است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۵۲/۲).

بیان این مصداق درباره آیه کریمه را می توان با آیه ۲۳ سوره شوری: (قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى)، که به آیه مودت مشهور است، نیز تطبیق داد؛ چراکه بنا بر تفاسیر و روایات معتبر فریقین، تأکید این آیه بر وجوب محبت به خاندان عصمت (ع) است (قمی، ۱۳۶۳: ۲۷۶/۲؛ زمخسری، بی تا: ۲۲۱/۴؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۱۹۱۸/۱۳؛ حسکانی، ۱۴۱۱: ۲۰۸/۲). با در کنار هم قرار دادن روایات شأن نزول آیه مودت و احادیث مذکور ذیل آیه ۲۴ صافات، می توان ارتباط تنگاتنگ دو آیه را دریافت؛ چراکه مودت اهل بیت (ع) و پذیرش ولایت ایشان واجب و ضروری و اجر رسالت نبوی (ص) است که در قیامت از آن پرسیده می شود.

نتیجه

مسئله کلیدی این پژوهش چگونگی دلالت آیه ۲۴ سوره صافات: (وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ) بر ولایت امام علی (ع) است. این پژوهش نقل و تحلیل شواهد تفسیری، روایی و زبانی درباره دلالت آیه بر ولایت امام علی (ع) را رهیافتی مناسب جهت پاسخ به این پرسش می داند و نشان می دهد:

۱. روایات تفسیری که مقصود از «مَسْئُولُونَ» در آیه ۲۴ صافات را پرسش از ولایت امام علی (ع) می‌دانند، به واسطه صحابه‌ای چون ابن‌عباس، ابوسعید خدری، انس بن مالک و ابن‌مسعود، و تابعینی مانند سعید بن جبیر، ابوهارون، شعبی و مجاهد بن جبر به رسول خدا (ص) برمی‌گردند. همچنین این روایات تفسیری از برخی ائمه معصوم (ع)، یعنی امام باقر (ع) و امام حسن عسکری (ع)، نیز نقل شده‌اند. دلالت آیه بر ولایت امام علی (ع) دیدگاهی است که از روایات تفسیری منقول از سوی این افراد نشئت می‌گیرد و در منابع حدیثی و روایی متقدم و معتبر نقل شده است. مفسرانی که آیه را دال بر ولایت امیرالمؤمنین (ع) می‌دانند نیز تحت تأثیر این روایات تفسیری قرار گرفته‌اند.

۲. با توجه به شواهد قرآنی، مانند آیه هشتم سوره تکاثر و آیات ابتدایی سوره نبأ، و بنا بر روایات تفسیری فریقین که دلالت آیه را در مورد امام علی (ع) می‌دانند، و نیز طبق سیاق آیات مورد بحث از سوره صافات که درباره سرنوشت انسان‌ها در روز قیامت‌اند، می‌توان نتیجه گرفت که آرای تفسیری و روایی که آیه «إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» را ناظر به ولایت امام علی (ع) می‌دانند، درصدد بیان یکی از مصادیق آیه‌اند؛ از این رو انحصاری انگاشتن آیه نفی، و روشن می‌شود که در روز قیامت پرسش‌های مختلفی پرسیده خواهد شد که ولایت امام علی (ع) از مهم‌ترین آنها است.

۳. با توجه به شواهد سیاقی آیه ۲۴ صافات و آیات قبل و بعد از آن، پرسش در روز قیامت مصداق‌هایی دارد که پرسش از ولایت امام علی (ع) از جمله آنها است.

۴. در برخی از روایات تفسیری آیه ۲۴ صافات، سؤال از حب اهل‌بیت (ع) و ولایت ایشان مطرح شده است. تأکید اصلی این روایات تفسیری بر الزام به پاسخ به ادای حق ولایت اهل‌بیت (ع) در موقف‌های متعدد قیامت است.

پی‌نوشت‌ها

۱. برخی از این آثار عبارت‌اند از کتاب‌های: آیات ولایت در قرآن (۱۳۸۱)، مکارم شیرازی؛ بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت اهل‌البیت (ع) در دیدگاه فریقین (۱۳۸۸)، نجارزادگان؛ آیات ولایت در قرآن (۱۳۹۳)، مرتضوی.

۲. برخی از این مقالات عبارت‌اند از: «سبکی نوین در تفسیر روایی کتاب تفسیر الأثری الجامع» (۱۳۸۳)، رضایی اصفهانی؛ «بررسی کوتاهی از ذی‌القربی در قرآن، سنت و تاریخ» (۱۳۷۵)، حسینی.

۳. جهت مشاهده روایات نزول آیه در شأن امام علی (ع) در روز غدیر نک: کلینی، ۱۴۱۹: ۱/ ۳۴۵؛ ابن عساکر، ۱۴۱۸: ۴۲/ ۲۳۴؛ حسکائی، ۱۴۱۱: ۲/ ۲۰۳ و....

کتاب نامه

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- آلوسی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۵ق)، *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۴ق)، *إعتقادات الإمامیه*، قم: کنگره شیخ مفید.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۵ش)، *علل الشرایع*، قم: کتاب فروشی داوری.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ق)، *عیون أخبار الرضا (ع)*، تحقیق مهدی لاجوردی، تهران: نشر جهان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، *معانی الأخبار*، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن بطریق، یحیی بن حسن (۱۴۰۷ق)، *عمدة عیون صحاح الأخبار فی مناقب إمام الأبرار*، قم: جماعة مدرسین بقم، مؤسسه النشر الإسلامی.
- ابن حیون، نعمان بن محمد (۱۴۰۹ق)، *شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار (ع)*، تحقیق محمد حسین حسینی جلالی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شاذان، محمد بن احمد (۱۴۰۷ق)، *مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين و الأئمة (ع)*، تحقیق مدرسه امام مهدی (ع)، قم: مدرس امام مهدی (ع).
- ابن شاذان قمی، أبو الفضل شاذان بن جبرئیل (۱۳۶۳ش)، *الفضائل*، قم: رضی.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ش)، *مناقب آل ابی طالب (ع)*، قم: علامه.
- ابن عقده، احمد (۱۴۲۱ق)، *کتاب الولاية*، قم: انتشارات دلیل.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹ق)، *إقبال الأعمال*، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۱۳ق)، *التحصین لأسرار ما زاد من الكتاب الیقین*، تحقیق اسماعیل انصاری زنجانی خوئینی، قم: مؤسسه دارالکتاب.
- ابن عبدالسلام، عبدالعزیز بن سلام (۱۴۲۹ق)، *تفسیر العز بن عبدالسلام*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر (۱۴۱۹ق)، *المزار الکبیر*، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابو حیان، محمد بن یوسف (۱۴۲۰ق)، *البحر المحیط فی تفسیر القرآن*، بیروت: دارالفکر.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸ق)، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.
- اهوازی، حسین بن سعید (۱۳۹۹ق)، *الزهد*، قم: بی جا.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۴۱۵ق)، *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم: مؤسسه البعثة.

بررسی چگونگی دلالت آیه ۲۴ صفات بر ولایت امام علی (ع) / ۴۵

بلخی، مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق)، تفسیر مقاتل بن سلیمان، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
تقی الدین حلی، حسین بن علی، (۱۳۸۳)، رجال ابن داوود حلی، تهران: دانشگاه تهران.
ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد (۱۴۱۸ق)، جواهر الحسان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

ثعلبی، احمد بن محمد (۱۴۲۲ق)، الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
جرجانی، حسین بن حسن (۱۳۷۸ق)، جلاء الأذهان و جلاء الأحزان، تهران: دانشگاه تهران.
جزایری، نعمت الله بن عبدالله (۱۳۸۸ش)، عقود المرجان فی تفسیر القرآن، قم: نور وحی.
حسکانی، عبیدالله بن عبدالله (۱۴۱۱ق)، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
حسن بن علی (ع) (۱۴۰۹ق)، التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری (ع)، قم: مؤسسه الإمام مهدی (عج).

حسینی استرآبادی، علی (۱۴۰۹ق)، تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمية بقم.
حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۱ق)، كشف اليقين فی فضائل أمير المؤمنين (ع)، تحقیق حسین درگاهی، تهران: وزارت ارشاد.

حلی، حسن بن یوسف (۱۹۸۹م)، نهج الحق و كشف الصدق، بیروت: دار الكتاب اللبنانی.
خویی، ابوالقاسم، (۱۳۸۸)، معجم رجال الحديث، قم: مؤلف.
درویش، محی الدین (۱۴۱۵ق)، اعراب القرآن الکریم و بیانه، سوریه: الارشاد.
دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۲۷ق)، غرر الأخبار، قم: دلیل ما.
رسعنی، عبدالرزاق بن رزق الله (۱۴۲۹ق)، رموز الكنوز فی تفسیر الكتاب العزیز، مکه مکرمه: مکتبه الأسدی.

زرندی، محمد بن یوسف (۱۳۹۱ش)، نظم درر السمطين فی فضائل المرتضى و البتول و السبطین (ع)، قم: مجمع العالمی لأهل البيت (ع).
سبط ابن جوزی، یوسف بن غزاو علی (۱۴۱۸ق)، تاذکره الخواص بآذکر خصائص الأئمة (ع)، قم: منشورات شریف رضی.

سمرقندی، نصر بن محمد (۱۴۱۶ق)، تفسیر بحر العلوم، بیروت: دارالفکر.
شاه عبدالعظیمی، حسین (۱۳۶۳ش)، تفسیر اثنتی عشری، تهران: میقات.
شبر، عبدالله (۱۴۰۷ق)، الجوهر الثمین فی تفسیر الكتاب المبین، کویت: شركة مکتبه الأئمة.
صاوی، احمد بن محمد (۱۴۲۷ق)، حاشیة الصاوی علی تفسیر الجلالین، بیروت: دار الکتب العلمية.
طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴ش)، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی، قم: جامعه مدرسین حوزة علمیه قم.

طبرانی، سلیمان بن احمد (۲۰۰۸م)، تفسیر القرآن العظیم، اردن: دار الكتاب الثقافی.
طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۵ش)، تفسیر جوامع الجامع، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.

- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تصحیح فضل الله یزدی، تهران: ناصر خسرو.
- طبری آملی، عمادالدین ابی جعفر محمد بن ابی القاسم (۱۳۸۳ق)، *بشارة المصطفی (ص) لشیعة المرتضی (ع)*، نجف: المكتبة الحیدریة.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق)، *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*، بیروت: دار المعرفة. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴ق)، *الأمالی*، قم: دار الثقافة.
- طوسی، محمد بن الحسن (بی تا)، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت: دار احیاء التراث العربی. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۰۷ق)، *تهذیب الأحکام*، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۲۰ق)، *الفهرست*، قم: مکتبه الطباطبایی.
- عاملی، ابراهیم (۱۳۶۰ش)، *تفسیر عاملی*، تهران: کتاب فروشی صدوق.
- عروسی حویزی، عبد علی جمعه (۱۴۱۵ق)، *تفسیر نورالثقلین*، قم: اسماعیلیان.
- علوان، عبدالله بن ناصح (۱۴۲۷ق)، *اعراب القرآن الکریم*، مصر: دار الصحابة للتراث.
- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق)، *تفسیر الکبیر أو مفاتیح الغیب*، بیروت: دار احیاء لثراث العربی.
- فرات کوفی، بن ابراهیم (۱۴۱۰ق)، *تفسیر الفرات الکوفی*، تهران: وزارت ارشد اسلامی.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۱۵ق)، *تفسیر الصافی*، تهران: مکتبه الصدر.
- قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴ش)، *الجامع لأحکام القرآن*، تهران: ناصر خسرو.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۳ق)، *تفسیر قمی*، تحقیق طیب موسوی جزایری، قم: دار الكتاب.
- کاشانی، فتح الله بن شکرالله (۱۴۲۳ق)، *زیادة التفاسیر*، قم: مؤسسة المعارف الإسلامیة.
- کاشانی، فتح الله بن شکرالله (۱۴۰۱ق)، *منهج الصادقین فی الزام المخالفین*، تهران: کتاب فروشی اسلامیة.
- کرباسی، محمد جعفر (۱۴۲۲ق)، *اعراب القرآن*، بیروت: دار و مکتبه الهلال.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸)، *الکافی*، طهران: دار الکتب الإسلامیة.
- گنابادی، سلطان محمد بن حیدر (۱۳۷۲ش)، *تفسیر بیان السعادة فی مقامات العبادة*، تهران: سر الأسرار.
- ماوردی، علی بن محمد (بی تا)، *النکت و العیون*، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- مرتضوی، سید محمد (۱۳۹۳ش)، *آیات ولایت در قرآن*، قم: آشیانه مهر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۱ش)، *آیات ولایت در قرآن*، قم: نسل جوان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱ش)، *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- نجاشی، احمد بن علی، (۱۴۱۶ق)، *رجال النجاشی*، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- نجارزادگان، فتح الله (۱۳۸۸ش)، *بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت اهل البیت (ع) در دیدگاه فریقین*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.